

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LIMBI ȘI LITERATURI ROMANICE
CENTRUL DE STUDII LITERARE BELGIENE DE LIMBA FRANCEZĂ

EVA-ILDIKO PALYI (căs. DELCEA)

**EXPERIENȚA BILINGVISMULUI LA
JULIEN GREEN ȘI EMIL CIORAN**

Teză de doctorat coordonată de Prof. Univ. Dr. Rodica Pop

- Rezumat -

Juriu:

Dna Rodica Pop, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Dl. Iulian Boldea, Universitatea Petru Maior, Târgu-Mureș

Dna Livia Titieni, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Dna Floarea Mateoc, Universitatea Oradea

CUPRINS

INTRODUCERE	6
0.1. Problematika și obiectivele cercetării	11
0.2. Metodologie	12
0.3. Corpusul și structura tezei	12
CAPITOLUL 1	
PROBLEMATICA FENOMENULUI «ENTRE - DEUX» ÎN LITERATURĂ	
Introducere parțială	19
JULIEN GREEN, EMIL CIORAN : DOI PEREGRINI AI LIMBILOR	
1.1. BILINGVISMUL VORBITORULUI	21
1.1.1 Originea și evoluția conceptului	21
1.1.2 Dimensiunea socială a limbii	25
1.1.3 Tipuri de bilingvism	28
1.2 BILINGVISMUL SCRITORULUI	31
1.2.1 Bilingvismul literar	31
1.2.2 Motivații în alegerea limbii de exprimare	36
1.2.3 Scriitura bilingvă și pactul lecturii	41
JULIEN GREEN, EMIL CIORAN : OSPITALITATEA DINTRE LIMBĂ ȘI CULTURĂ	
2.1. Limba maternă, limba de adopție	49
2.1. Bilingvismul și reprezentarea realității	52
2.2. Scriitorul bilingv la granița dintre două lumi	56
Concluzie parțială	59

CAPITOLUL 2

JULIEN GREEN, EMIL CIORAN : ÎNTRE SCRITURĂ ȘI CONSTRUIREA EULUI

Introducere parțială	61
A SCRIE ÎN LIMBA CELUILALT : SCRISUL CA TERAPIE PRIN ARTĂ	
1.1 Julien Green : scrisul ca motiv de a trăi	62
1.2 Emil Cioran : scrisul ca vindecare a cafardului	64
A SCRIE PENTRU A TE DESCOPERI : ALEGERE GENERICĂ	
2.1 De la căutarea identității la introspecția lingvistică : autobiografia și jurnalul greenian, caietele cioraniene	68
2.2 Eseuri, articole, aforisme : scriere cu caracter reflexiv la Julien Green et Emil Cioran	80
Concluzie parțială	85

CAPITOLUL 3

JULIEN GREEN, EMIL CIORAN : ARTA DEDUBLĂRII ÎN SPAȚIUL «ENTRE-DEUX»

Introducere parțială	87
LIMBA MATERNĂ : OBSTACOL SAU OGLINDĂ ÎN DESCOPERIREA DUBLULUI	
1.1 De la limba maternă la vocea maternă	91
1.2 Julien Green, Emil Cioran : achiziția naturală sau conflictuală a limbii de adopție	97
ÎNTRE DOUĂ SPAȚII : ȚARA DE ORIGINE, ȚARA DE ADOPTIE	
2.1. Exilul în țara de origine, exilul în țara de adopție	111
2.1.1 Nostalgia paradisului pierdut	114
2.1.2 Exilații : marginali, non-cetățeni, expatriați	122

2.2 <i>Eu est un altul</i>	
2.2.1 Singurătate și alteritate	128
2.2.2 Celălalt, umbra de dincolo de oglindă	135
ÎNTRE ȚARA DE ORIGINE ȘI ȚARA DE ADOPTIE	
3.1 Julien Green : America și americanismul	137
3.2 Emil Cioran : România și românismul	139
3.3 Julien Green, un american <i>de la Paris</i> ; Emil Cioran, un român <i>la Paris</i>	141
JULIEN GREEN : ÎNTRE DOUĂ ARTE, ÎNTRE PENSULĂ ȘI PENIȚĂ	
4.1 Textul ca <i>repetiție</i> a imaginii	151
4.2 Penița împotriva pensulei	155
Concluzie parțială	165
CAPITOLUL 4	
SCRIITURA ȘI IDIOMUL DE ÎMPRUMUT	
Introducere parțială	168
ALEGEREA FRANCEZEI LA JULIEN GREEN, EMIL CIORAN SAU OSPITALITATEA LIMBII DE EXPRIMARE	
1.1. Limba ca noua patrie a scriitorului	169
1.2 Limba maternă la apusul vieții : un naufragiu natal	174
LIMBA FRANCEZĂ ÎN IMAGINARUL LINGVISTIC A LUI JULIEN GREEN ȘI EMIL CIORAN	
2.1 Limba franceză, geniul formulei și chinurile stilului	179
2.2 Experiența supraconștiinței lingvistice	191
2.3 Scriitorii bilingvide partea limbii franceze clasice	198
Concluzie parțială	212
CONCLUZIE GENERALĂ	213

ANEXE	217
INDEX DE TERMENI	226
INDEX PATRONIMIC	228
BIBLIOGRAFIE	230

Cuvinte cheie : *bilingvism literar, entre-deux, francofonie, limbă maternă, limbă de adopție, țară de origine, țară de adopție, identitate, exil, nostalgie, alteritate, dedublare, supraconștiință lingvistică, suferințele stilului.*

Problematica și obiectivul cercetării

Julien Green și Emil Cioran sunt doi scriitori contemporani de origine diferită care au adoptat limba franceză ca limbă de exprimare literară alături de limba maternă, engleza respectiv româna. Scriindu-și opera în două limbi, aceștia pot fi considerați autori bilingvi după profilul schițat de Rainier Grutman scriitorilor având două limbi de scriitură: pentru a fi considerat bilingv, este necesar ca scriitorul să posede două limbi de creație, indiferent cât de des le folosește sau la ce nivel le stăpânește.

Găsindu-se în spațiul « *entre-deux* », Julien Green și Emil Cioran sunt determinați să trăiască în același timp la o intersecție lingvistică și culturală, ceea ce-i face să fie permanent divizați între *aici* (țara gazdă) și *acolo* (țara de origine). Astfel scriitura devine sub penița lor o simbioză între cele două viziuni pe le poartă în ei. Poziția lor la granița între două limbi și două culturi îi face să reflecteze asupra limbii și să se întrebe în ceea ce privește modalitatea în care se construiesc rapoartele dintre limbi/ literatură în contexte diferite. Întrebarea care se găsește la originea tezei noastre a vizat tocmai legătura ce unește limbile, limba maternă și limba de adopție, și scriitura, trecând prin problematica identitară în sensul în care identitatea este strâns legată de relația pe care cei doi scriitori o au cu cele două limbi și practicile sociale asociate acestora.

Metodologie

Cadrul teoretic al cercetării noastre se articulează în jurul conceptelor sociolingvistice, psihanalitice aplicate la identitate, limbă și scriitură. Demersul comparatist și interdisciplinar ne-a permis să analizăm experiența bilingvismului la Julien Green și Emil Cioran, și să ne întrebăm ce înseamnă de fapt acest « *entre-deux* », sub diferitele sale forme– *entre-deux-langues* (între două limbi), *entre-deux-cultures* (între

două culturi), entre-deux-espaces (între două spații) și chiar entre-deux-arts (între două arte) în cazul scriitorului american.

Alegerea corpusului

Un studiu atent a operei lui Julien Green și Emil Cioran, cei doi autori care formează corpusul tezei noastre, scoate la iveală o preocupare esențială a celor doi în ceea ce privește chestiunea limbajului. Cele patru volume autobiografice ale lui Julien Green, *Partir avant le jour*, *Mille chemins ouverts*, *Terre lointaine et Jeunesse* retrasează viața scriitorului, din copilărie până la vârsta de treizeci de ani. Julien Green povestește în aceste volume începuturile experienței sale de bilingvism simultan, scoțând în evidență rolul mamei sale în învățarea limbii engleze precum și pe cel al bonei în achiziția francezei.

Acestor volume li se adaugă un al cincilea, *Souvenirs des jours heureux*, în engleză *Memories of happy days*, scris la început în engleză în timpul sejurului scriitorului american în Statele Unite unde își dă seama de necesitatea de a scrie în limba engleză, publicul său imediat nefiind francofon. Alegerea limbii de scriitură, fie că este vorba de prima limbă sau de cea de-a doua, constituie un subiect de predilecție asupra căruia revine frecvent scriitorul american în cele nouăsprezece volume ale jurnalului său precum și în cele două eseuri bilingve, *Le langage et son double*, *L'homme et son ombre*, dar și în conferințe și interviuri.

Emil Cioran la rândul său a scos în evidență în *Caietele* sale, dar și în scrisorile și textele regrupate în volumul *Œuvres*¹ tema scrierii în limba franceză ca limbă străină precum și consecințele care derivă din această practică pe de o parte asupra identității sale pe de alta asupra actului de creație.

Structura tezei

În ciuda numeroaselor studii consacrate scriitorilor care formează corpusul tezei noastre, nicio cercetare nu i-a tratat împreună din această perspectivă până în prezent.

¹ Emil Cioran, *Œuvres*, Paris, Gallimard, 1995.

Experiența bilingvismului la Julien Green și Emil Cioran se situează sub semnul dublului ceea ce ne-a determinat să ne structurăm teza în patru capitole.

În primul capitol intitulat « *Problématique de l'entre-deux en littérature* », ne-am îndreptat atenția asupra raportului care există între cele două limbi de exprimare literară și literatură, ceea ce ne-a condus la o definiție a bilingvismului literar. La începutul cercetării noastre am examinat cazul scriitorului bilingv ca vorbitor bilingv deoarece, înainte de a scrie, el este membru al comunității țării de adopție care îl primește și în mijlocul căreia evoluează și se construiește. Studiul diferitelor tipuri de bilingvism ne-a permis să scoatem în evidență motivațiile și consecințele opțiunii de a scrie în limba franceză. Astfel am parvenit la o diferență esențială în ceea ce privește experiența bilingvismului literar la cei doi scriitori studiați : renunțarea definitivă la limba maternă în cazul scriitorului român și trecerea (*le va-et-vient*) de la limba maternă la limba de adopție în cazul scriitorului american. Această decizie are ca punct de plecare pentru cei doi autori un bilingvism contextual căci atât Julien Green cât și Emil Cioran au scris în limba care era vorbită în jurul lor. Un alt aspect al cercetării noastre este acela al « orizontului de așteptare », al cititorului țintă. Scriitorul bilingv scrie în limba publicului celui mai apropiat ceea ce-i permite să beneficieze imediat de efectul operei sale.

După ce am definit noțiunile de limbă maternă și limbă de adopție, am evidențiat efectele pe care poziția scriitorului la granița dintre două limbi și două culturi o are în construirea unei viziuni dihotomice asupra lumii și asupra actului de creație. Căci limba, dincolo de funcția de comunicare, devine o manieră de a gândi, de a vedea lumea². Astfel, fiecare limbă își reprezintă lumea diferit, o denumește prin cuvinte diferite, dar în realitate este vorba, după cum a menționat Julien Green, de aceeași lume văzută din perspective diferite. Schimbarea limbii este însoțită în consecință de o schimbare a spațiului, real sau imaginar ceea ce antrenează modificări la nivelul identității.

În cel de-al doilea capitol, « *Julien Green, Emil Cioran : entre l'écriture et la création du moi* », ne-am oprit în primul rând asupra funcției autoterapeutice a scriiturii care devine o terapie prin cuvânt , după cum au notat Julien Green et Emil Cioran în cărțile lor. Scriitorul american vede scriitura ca pe un motiv al existenței sale pe pământ. Aceasta îi permite să ajungă la o cunoaștere a sinelui, chiar dacă limitată. Pentru scriitorul

² Julien Green, *L'avenir n'est à personne*, Paris, Fayard, 1993, p. 46.

român, actul creației est un remediu împotriva *cafardului*, o sursă de oxigen ce îl ajută să trăiască, ce îl protejează de moarte. Pentru a-și atinge obiectivul, ei fac apel la diferite genuri literare dintre care le privilegiază în mod deosebit pe cele cu caracter autobiografic. Jurnal, caiet, autobiografie devin astfel sub penița scriitorilor instrumente care le permit să se examineze, să mediteze la ceea ce limbile de scriitură le-au dat. Actul de creație le oferă cadrul potrivit pentru a se observa diferit, fiind o metodă de căutare a identității dar și de autoscopie lingvistică. În această calitate, ea le oferă posibilitatea de a se distanța de sine și de ceilalți, devenind un mijloc de construire a identității dar și un act de construire identitară. Aceste *révits de vie* le permit în același timp să pună în valoare raportul personal cu diferitele limbi de scriitură. Acestora li se adaugă genurile cu un caracter reflexiv care dau ocazia scriitorilor să examineze în detaliu anumite aspecte ale vieții lor.

În ceea ce privește cel de-al treilea capitol, « Julien Green, Emil Cioran : l'art du dédoublement dans l'espace de l'entre-deux », acesta a fost consacrat subiectului construirii identitare strâns legată de relația pe care scriitorii o întrețin cu cele două limbi de care dispun. Studiul parcursului lingvistic a celor doi scriitori se dovedește esențial pentru o mai bună înțelegere a raportului lor pe de o parte cu limba de origine care definește identitatea subiectului pe de altă parte cu limba străină ca limbă de adopție care o redefinește. Dacă achiziția limbii materne se face natural în cazul scriitorului român, în cazul scriitorului american, născut la Paris, crescut într-un mediu francez, ea devine un obiect al învățării, chiar dacă este limba familiei. Nu este deci de mirare că Julien Green compară engleza cu « o limbă de împrumut » sau o uniformă în care nu se simte în largul său. Pentru Emil Cioran limba de împrumut este franceza, limba sa de adopție, în care este constrâns să respecte regulile, ceea ce provoacă pierderea autenticității în actul de creație. Este de înțeles comparația pe care o face între limba franceză și cămașa de forță, « une camisole de force ». Dacă pentru scriitorul american franceza este o limbă *interioară*, fiind « une habitude de l'esprit », fapt ce se explică prin achiziția precoce, pentru scriitorul român, aceasta îi este *exterioară*, fiind învățată la vârsta adultă, de unde și sentimentul de disconfort și chiar de frică resimțit de autor în mijlocul cuvintelor.

Franceza, limba celuilalt, determină contactul cu celălalt, ceea ce face ca atât Julien Green cât și Emil Cioran să fie obligați să se definească în raport cu acesta. Ei

trebuie să devină alții în raport cu propria persoană³. Ei sunt astfel conduși să reflecteze la celebrul vers a lui Arthur Rimbaud « Je est un autre », pe care îl explică în scrierile lor. A trăi în limba străină este pentru cei doi sinonim cu a trăi în « étrangeté » cu sensul de a se simți străin și în același timp diferit de celălalt. De unde sentimentul de deșănțare, de inapartență, de marginalitate despre care vorbesc cei doi scriitori în mod constant în opera lor. Exilați în această lume, ei se găsesc între două spații, între două țări, țara de origine și țara de adopție, ceea ce Julien Green asumă de bună voie pe când Emil Cioran refuză, recunoscând că originile lui continuă să-l urmărească și că îi este imposibil să scape de ele. Exilați, scriitorii situați în «entre-deux» se văd constrânși să trăiască cu celălalt care nu este întotdeauna o gazdă primitoare.

Când abordăm tematica fenomenului «entre-deux», trebuie avut în vedere faptul că scriitorii bilingvi se apropie de limbă ca de o nouă patrie. Limba văzută ca o țară gazdă constituie subiectul subcapitolului « La langue comme nouvelle patrie de l'écrivain », a ultimului capitol intitulat « Écriture et idiome d'emprunt ». Revenim asupra noțiunii de limbă maternă și vom analiza felul în care aceasta reappare, invadează sfârșitul vieții celor doi scriitori. Julien Green recunoaște în ultimul volum al jurnalului său că are tendința de a vorbi mai des în engleză cu fiul său adoptiv. În ceea ce-l privește pe Emil Cioran, limba română i se impune și din cauza bolii necruțătoare de care este atins spre sfârșitul vieții sale și care îl obligă să se întoarcă la prima sa limbă. Vom trece apoi în revistă caracteristicile limbii franceze așa cum ele reprezentate în imaginarul lingvistic a celor doi scriitori. Limba franceză este pentru ei o limbă clară, supusă rigorii, geniului formulei în sensul în care există întotdeauna un subiect, un verb și un obiect care se conformează ordinii gândirii. Chiar dacă amândoi îi apreciază regulile, obsesia greșelii devine un obstacol în actul de creație căci îi determină să-și piardă din spontaneitate, din autenticitate, împiedicând astfel orice inovație. Când intră în limba țării gazdă, scriitorul bilingv, acest metec, se găsește la suprafața cuvintelor care sunt exterioare naturii sale și îi impun un stil forțat. El este cu atât mai conștient de acest lucru cu cât a învățat târziu această limbă. În comparație cu Emil Cioran, cuvintele limbii franceze sunt *înrădăcinate*, *enracinés*, în Julien Green, de unde ușurința cu care le manipulează după voia lui. Totuși, scriitorul american nu este scutit de suferințele stilului, el evocă de mai multe ori

³ Julia Kristeva, *Étrangers à nous-mêmes*, Paris, Gallimard, Collection « Folio essais », 1988, p. 25.

dificultatea de a găsi cuvântul potrivit, deoarece uneori cuvintele rezistă. Dacă Emil Cioran are impresia de a se prăbuși împreună cu cuvintele, Julien Green reușește să le « îmblânzească ». Această preocupare a scriitorilor situați în « entre-deux » de a medita asupra limbii, de a se întreba în legătură cu funcționarea acesteia în actul de creație este numit de Lise Gauvin « supraconștiință lingvistică ». A scrie devine în consecință un act de limbaj căci alegerea unei anumite limbi de scriere este revelator a unui întreg proces literar. Limba străină îi oferă scriitorului posibilitatea de a se observa în timp ce scrie, de a se asculta, de a asculta limba, de a conștientiza că limba este un loc privilegiat pentru reflectare, meditare.

Concluzii

La sfârșitul acestei teze care lasă încă multe aspecte de studiat mai în detaliu sau din perspective diferite, sperăm ca am reușit să scoatem în evidență similitudinile dar și diferențele în ceea ce privește experiența bilingvismului la Julien Green și Emil Cioran. Scriitura devine pentru ei un loc de întâlnire între țara de origine, părăsită cu bună-știință sau pierdută și cea de adopție. Am putut constata pe parcursul studiului nostru că scriitorii situați în « entre-deux » scriu dintr-o dublă perspectivă, fiind în același timp în exteriorul și în interiorul grupului, a limbii, a societății. Această poziție hibridă le oferă posibilitatea de a inova.

Bibliografie selectivă

Operele lui Julien Green

Œuvres complètes, Tome III, Textes établis, présentés et annotés par Jacques Petit, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1973.

Œuvres complètes, Tome IV, Textes établis, présentés et annotés par Jacques Petit, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1975.

Œuvres complètes, Tome V, Textes établis, présentés et annotés par Jacques Petit, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1977.

Œuvres complètes, Tome VI, Préface de José Cabanis et Giovanni Lucera, Textes établis, présentés et annotés par Xavier Galmiche, Giovanni Lucera, Gilles, Siouffi et Damien Vorreux, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1990.

Œuvres complètes, Tome. VII, Préface par Giovanni Lucera, Introduction par Michèle Raclot, Textes présentés, établis et annotés par Michèle Raclot et Giovanni Lucera, Paris, Gallimard, 1994.

Œuvres complètes, Tome VIII, Préface par Giovanni Lucera, Introduction par Michèle Raclot, Textes présentés et annotés par Michèle Raclot et Giovanni Lucera, Paris, Gallimard, Collection La Pléiade, 1998.

L'Expatrié (1984 -1990), Paris, Éditions du Seuil, 1990.

Le Grand Large du soir (1997-1998), Paris, Éditions Flammarion, 2006.

Le langage et son double, Paris, Éditions du Seuil, 1987.

L'homme et son ombre, Paris, Éditions du Seuil, 1991.

Operele lui Emil Cioran

Œuvres, Paris, Éditions Gallimard, « Quarto », 1995.

Cahiers (1957-1972), Avant-propos de Simone Boué, Paris, Éditions Gallimard, 1997.

Entretiens, Paris, Éditions Gallimard, « Arcades », 1997.

Emile Cioran, Armel Guerne, *Lettres, 1961-1978*, édition établie et annotée par Vincent Piednoir, Paris, Éditions de L'Herne, 2011.

Lucrări și studii critice despre Julien Green și Emil Cioran

Julien Green

AUROY Carole, *Julien Green. Le miroir en éclats. Étude sur l'Autobiographie*, Paris, Les éditions du CERF, coll dirigée par Sylvie Parizet, maître de conférences à l'Université de Paris X-Nanterre, 2000.

MATZ, Wolfgang, *Julien Green-Le siècle et son ombre*, traduit de l'allemand par J. Etoré et B. Lortholary, Paris, Éditions Gallimard, coll. « Arcades », 1997.

O'DWYER, Michael, RACLOT Michèle, *Le Journal de Julien Green, Miroir d'une âme, miroir d'un siècle*, Bern, Peter Lang, coll. « Modern French Identities », n° 39, 2005.

OUSTINOFF, Michael, *Bilinguisme d'écriture et auto-translation. Julien Green, Samuel Beckett, Vladimir Nabokov*, Paris, Éditions de L'Harmattan, 2001.

LASCU-POP, Rodica, « Julien Green et l'éclairage fantastique » sur www.arlfb.be/ebibliotheque/seancespubliques/16022008/10pop.pdf [consulté le 24 février 2014]

LASCU-POP, Rodica, « Julien Green, « Le Journal du grand âge : des mots pour vieillir » in *L'hospitalité des savoirs. Mélanges offerts à Alain Montandon*, études coordonnées par Pascale

Auraix-Jonchière, Jean Pierre Dubost, Éric Lysøe, Anne Tomiche, Clermont Ferrant, Presses Universitaires Blaise Pascal, CELIS, 2009.

Julien Green au confluent de deux cultures, Textes réunis par Marie-Françoise Canérot et Michèle Raclot, Paris, Éditions de L'Harmattan, 2003.

Études greeniennes I. Julien Green et l'Amérique, Clamart, Éditions Calliopées, 2009.

PALYI DELCEA, Eva-Ildiko, « Julien Green, un écrivain de l'entre-deux » in *Julien Green. Un Américain de Paris, Études greeniennes*, n° 4, Société Internationale d'Études Greeniennes, Clamart, Éditions Calliopées, 2012, pp. 13-20.

PALYI DELCEA, Eva-Ildiko, « Les enfants et la peur du noir » in *Julien Green et la nuit, Études greeniennes*, n° 5, Société Internationale d'Études Greeniennes, Clamart, Éditions Calliopées, 2013, pp.61-69.

PALYI DELCEA, Eva-Ildiko, « Visages de la Roumanité avant et après 1989 dans le Journal de Julien Green » in *Julien Green et l'Europe*, Paris, Éditions Le Manuscrit, 2012, pp. 305-319.

Emil Cioran

BOLDEA, Iulian, « E.M. Cioran și aporiile comunicării » in *Comunicare, context, interdisciplinaritate*, Editura Universității « Petru Maior », Târgu-Mureș, 2010, pp. 138- 146.

CHIOARU, Dumitru, « Bilingvismul lui Cioran » in *La Francophonie : les valeurs de la francophonie*, Vol. 3, Chișinău, ULIM, 2008, pp. 79-81.

MATEOC, Florica, « Configuration du dépaysement dans l'espace littéraire francophone » in *Nouvelles études francophones*, Vol 23, Oradea, Biblioteca Revistei Familia, 2006.

PALYI DELCEA, Eva-Ildiko, « L'écriture en français dans l'imaginaire cioranien » in *Culture, Elites and European Integration/ Culture, Elites et Intégration européenne*, Vol. I-Philologia, coordinator Iulian Boldea, Paris, PRODIFMULTIMEDIA Publishing House, 2011, pp. 484 - 493.

MODREANU, Simona, *Cioran*, Collection « Les étrangers de Paris. Les Roumains de Paris », Paris, Éditions Oxus, 2003.

Traversées poétiques des littératures et des langues. Actes du séminaire de recherche « Bilinguisme, double culture, littératures » organisé par le C.T.E.L (Université de Nice-Sophia Antipolis) et le D.E.F.F (Université « Lucian Blaga » de Sibiu), Textes réunis par Maria Crustina PIRVU, Béatrice BONHOMME et Dumitra BARON, avec les illustrations de Serge POPOFF, Paris, Éditions de L'Harmattan, 2013.

VARTIC Ion, *Cioran naiv și sentimental*, Cluj, Editura Biblioteca Apotrof, 2000.

Teorie și critică literară

CARRON, Jean-Pierre, *Écriture et identité, pour une poétique d'une autobiographie*, Préface de Jacques Garelli, Bruxelles, Éditions Ousia, 2002.

- CLERC, Thomas, *Les écrits personnels*, Paris, Éditions Hachette, coll. « Ancrages », 2001.
- GUSDORF, Georges, *La découverte de soi*, Paris, Presses Universitaires de France, 1948.
- LEJEUNE, Philippe, *Le Pacte autobiographique*, Paris, Éditions du Seuil, 1975.
- LEJEUNE, Philippe, *Je est un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1980.
- MONTANDON, Alain (éd.), *De soi à soi : l'écriture comme autohospitalité*, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2004.
- MONTANDON, Alain (éd.), *Écrire le vieillir*, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2005.
- RICŒUR, Paul, *Soi-même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1996.
- TITIENI, Livia, *Défis du fragment*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2008.
- TODOROV, Tzvetan, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Éditions du Seuil, 1992.
- TODOROV, Tzvetan, *L'homme dépaysé*, Paris, Éditions du Seuil, 1996.

Bilingvism și studii culturale

- BOURDIEU, Pierre, *Langage et pouvoir symbolique*, Paris, Éditions du Seuil, coll. « Points », 2001.
- BRINCOURT André, *Langue française terre d'accueil*, Paris, Éditions Du Rocher, 1997.
- DELBART, Anne-Rosine, *Les exilés du langage, Un siècle d'écrivains français venus d'ailleurs (1919-2000)*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges, Pulim, coll. « Francophonies », 2005.
- DERRIDA, Jacques, *Le monolinguisme de l'autre*, Paris, Édition Galilée, 1996.
- DOLLÉ, Marie, *L'imaginaire des langues*, Paris, Éditions de L'Harmattan, 2002.
- GAUVIN, Lise, *L'écrivain francophone à la croisée des langues*, Entretiens, Paris, Éditions Karthala, 1997.
- GAUVIN, Lise, *La fabrique de la langue. De François Rabelais à Rejean Ducharme*, Paris, Éditions du Seuil, coll. « Points Essais », 2004.
- GAUVIN Lise, *Écrire pour qui ?*, Paris, Éditions Karthala, 2007.
- GRUTMAN, Rainier, «Bilinguisme et diglossie comment penser la différence linguistique dans les littératures francophones », URL: http://www.academia.edu/704363/Bilinguisme_et_diglossie_comment_penser_la_différence_linguistique_dans_les_littératures_francophones [consulté le 15 décembre 2013]

GRUTMAN, Rainier, «Le Bilinguisme littéraire comme relation intersystémique» in *Canadian Review of Comparative Literature/ Revue canadienne de Littérature comparée*, Vol. 17, Nr. 3-4, 1990, pp. 198-212.

URL: <https://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/crccl/article/view/2952> [consulté le 15 décembre 2013]

KRISTEVA, Julia, *Le langage, cet inconnu*, Paris, Éditions du Seuil, 1981.

LAGARDE, Christian, *Des écritures « bilingues »*. *Sociolinguistique et littérature*, Paris, Éditions de L'Harmattan 2001.

SIBONY, Daniel, *Entre-deux, l'origine en partage*, Paris, Éditions du Seuil, 1991.

Sociologie, psihologie, psihanaliză

JACCARD, Roland, *L'exil intérieur. Schizoïdie et civilisation*, Paris, Presses Universitaires de France, 2ème édition, 1979 [1975].

KRISTEVA, Julia, *Soleil noir. Dépression et mélancolie*, Paris, Éditions Gallimard, Coll. « Folio essais », 1987.

KRISTEVA, Julia, *Étrangers à nous-mêmes*, Paris, Éditions Gallimard, Coll. « Folio essais », 1988.

LIPIANSKY, Edmond Marc, *Identité et communication. L'expérience groupale*, Paris, PUF, 1992.

TOURN, Lya, *Chemins de l'exil, Vers une identité ouverte*, Paris, Édition Campagne Première, [2003], 2009.

WOLFSON, Louis, *Le Schizo et les langues*, Paris, Gallimard, 1970.